

Отримано: 12 лютого 2018 р.

Прорецензовано: 19 лютого 2018 р.

Прийнято до друку: 03 березня 2018 р.

e-mail: zakharchenkovn@i.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2018-8(36)-9-13

Захарченко В. І. Реформа з детінізації української економіки як комплекс різнопланових заходів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2018. № 8(36). С. 9–13.

УДК 342.95:343.37(477)

JEL-класифікація: O 17

Захарченко Володимир Іванович,

доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів Черкаського державного технологічного університету

РЕФОРМА З ДЕТИНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК КОМПЛЕКС РІЗНОПЛАНОВИХ ЗАХОДІВ

У статті обґрунтовано необхідність визнання і проведення реформи з детінізації економіки як пріоритетної. Визначено види тіншової економіки (офіційна, неофіційна, кримінальна) та основні причини її поширення. Окреслено рівень тінзації української економіки та намічено комплекс заходів щодо її детінізації. До нього додано як спеціальні заходи (з детінізації в основному кримінальної економіки), так і суміжні (інших реформ – управління державною власністю, антикорупційної, регуляторної, грошово-кредитної, податкової, митної служби, трудових відносин) – із детінізації здебільшого офіційної та неофіційної тіншової економіки. Зроблено висновок, що реалізація цих заходів сприятиме оздоровленню української економіки та підвищенню рівня економічної безпеки країни.

Ключові слова: тіншова економіка (офіційна, неофіційна, кримінальна), рівень тінзації економіки, реформа з детінізації економіки, спеціальні заходи, суміжні заходи (інших реформ).

Захарченко Владимир Иванович,

доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры финансов Черкасского государственного технологического университета

РЕФОРМА ПО ДЕТИНИЗАЦИИ УКРАИНСКОЙ ЭКОНОМИКИ КАК КОМПЛЕКС РАЗНОПЛАНОВЫХ МЕРОПРИЯТИЙ

В статье обосновано необходимость признания и проведения реформы по детенизации экономики как приоритетной. Определены виды теневой экономики (официальная, неофициальная, уголовная) и основные причины ее распространения. Определены уровень тенизации украинской экономики и намечен комплекс мер по ее детенизации. В него включены как специальные мероприятия (по детенизации в основном криминальной экономики), так и смежные (других реформ – управления государственной собственностью, антикоррупционной, регуляторной, денежно-кредитной, налоговой, таможенной службы, трудовых отношений) – по детенизации в основном официальной и неофициальной теневой экономики. Сделан вывод, что реализация этих мер будет способствовать оздоровлению украинской экономики и повышению уровня экономической безопасности страны.

Ключевые слова: теневая экономика (официальная, неофициальная, уголовная), уровень тенизации экономики, реформа по детенизации экономики, специальные мероприятия, смежные мероприятия (других реформ).

Vladimir Zakharchenko,

Doctor of Economics, Professor, Professor at the Department of Finance, Cherkasy State Technological University

UKRAINIAN ECONOMY DE-SHADOWING REFORM AS A COMPLEX OF DIFFICULT MEASURES

The article substantiates the necessity of recognizing and carrying out the economy de-shadowing reform as a priority. The types of shadow economy (official, informal, criminal) and the main reasons for its spreading are determined. The level of the Ukrainian economy shadowing is outlined and a set of measures for its de-shadowing is planned. It includes both special measures (in terms of de-shadowing of mainly criminal economy) and adjacent ones (other reforms – state property management, anticorruption, regulatory, monetary, tax, customs, labor relations) – concerning the de-shadowing of mostly official and informal shadow economy. It is concluded that the implementation of these measures will help to improve the Ukrainian economy and increase state's economic security level.

Key words: shadow economy (official, informal, criminal), the level of shadow economy, economic de-shadowing reform, special measures, adjacent measures (other reforms).

Постановка проблеми. Становлення ринкової економіки в Україні супроводжувалося посиленням тіншової діяльності. У результаті частка тіншового сектору в національній економіці значно перевищила «природний» рівень. Це значно ускладнило прогнозування соціально-економічного розвитку країни, не дозволяє органам державної влади приймати ефективні рішення, не сприяє наповненню державного бюджету і Пенсійного фонду. Зрештою, це посилює кризові процеси в економіці, «збурює» економічну, а

через неї – й політичну нестабільність, створює загрози економічній та й загалом національній безпеці. Тому детінізація української економіки має не тільки загальнонаукове, а й практичне значення, оскільки сприяє нормалізації процесу суспільного відтворення, вирішенню нагальних соціально-економічних проблем. Через це дуже важливо, щоб детінізація української економіки набула статусу офіційної пріоритетної реформи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні десятиліття вивченням причин тінізації економіки, видів тіньової діяльності, тіньових схем і шляхів детінізації економіки займалися чимало зарубіжних і вітчизняних учених. Із-поміж зарубіжних учених значний внесок у дослідження різних аспектів тіньової економіки, зокрема шляхів її «відбілювання», зробили П. Гутманн, Б. Даллаго, А. Ділнот, Д. Енсте, Д. Кассель, Т. Корягіна, Ю. Латов, Д. Макаров, П. Сміт, Е. де Сото, В. Танзі, Дж. Томас, Е. Фейг, К. Харг, Ф. Шнайдер та ін., з українських – З. Варналій, В. Васенко, І. Мазур, В. Мандибур, В. Предборський, І. Приварников, К. Степанюк, Т. Тишук, О. Турчинов, Ю. Харазішвілі та ін. У їхніх працях обґрунтовано різні заходи з детінізації економіки, однак їх не розглядають в аспекті комплексу заходів спеціальної реформи.

Мета дослідження полягає у виокремленні й обґрунтуванні комплексу заходів реформи з детінізації української економіки – як спеціальних, так і суміжних (що реалізуються в межах інших реформ). Це особливо важливо в аспекті визнання реформи з детінізації економіки як офіційної, так і пріоритетної.

Виклад основного матеріалу. Більшість економістів виділяє (з деякими варіаціями) три види тіньової економіки:

– «біла» (офіційна) тіньова економіка, що виявляється в дозволених, але формально незареєстрованих, а значить не залучених до офіційної статистичної звітності економічній діяльності; це може бути, наприклад, несанкціонована торгівля;

– «сіра» (неофіційна) тіньова економіка – економічна діяльність, яка дозволена законом, але не реєструється (переважно це дрібний бізнес), частково або повністю не фіксується у статистичній звітності (наприклад, тіньова зайнятість), що дозволяє її суб'єктам уникати витрат, пов'язаних із одержанням ліцензій, сплати податків тощо;

– «чорна» (кримінальна) тіньова економіка – заборонена законом економічна діяльність, наприклад, виробництво і збут психотропних і наркотичних товарів.

Уважають, що тінізація економіки породжується, по-перше, недоліками в системі державного управління, по-друге, вадами її інституційного забезпечення; по-третє, «ерозією» духовно-моральних цінностей чиновників і бізнесменів. Перуанський економіст Е. де Сото головним чинником тінізації економіки вважає бюрократизм [1]. Багато інших економістів на перший план ставлять високе податкове навантаження, хоча його зменшення не гарантує скорочення «тіні». Так, у Греції податкове навантаження складає 47%, у Франції воно найбільше в Європі – 65,8%, але рівень тінізації економіки в першій із країн – 25%, а у другій – майже вдвічі менший [2, с. 178].

Для оцінювання рівня тінізації економіки використовують різні методи. Найточнішим вважають МІМІС-метод, розроблений австрійським економістом Ф. Шнайдером. Він дозволяє встановити не тільки рівень, але й чинники тіньової економіки, а тому його взято на озброєння Світовим банком і МВФ.

Середній розмір тіньової економіки України, обчислений за МІМІС-методом, за період 1991–2015 рр. склав 44,8% ВВП, а за 2015 р. – 42,9%. Для порівняння: у Росії аналогічні показники становили 38,4% і 33,7%, Латвії – 22,2% і 16,6% (це найнижчий рівень серед країн колишнього СРСР), Польщі – 25,1% і 16,7% ВВП. Натомість у високорозвинених країнах (США, Нідерланди, Японія, Швейцарія, Сінгапур) цей показник знаходиться в межах природного рівня (від 7% до 15% ВВП) [3].

Отже, для України проблема детінізації економіки є настільки важливою, що цілком логічно на офіційному рівні визначитися з необхідністю проведення відповідної реформи. Хоча ця реформа офіційно не проголошена, але й без цього у країні реалізується низка заходів, які цілком відповідають її головній меті – зниження рівня тінізації економіки до природного рівня.

Особливістю реформи з детінізації економіки є її комплексний характер, оскільки вона поєднує як спеціальні заходи, так і суміжні, які реалізуються чи мають реалізовуватися в межах інших реформ.

До спеціальних заходів реформи з детінізації української економіки, які стосуються здебільшого «чорної» (кримінальної) тіньової економіки, належать такі з них:

– боротьба з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин із урахуванням положень Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20.12.1988 р., а також інших документів, які регулюють міжнародну боротьбу з цих питань, зокрема модельного законодавчого акту ООН «Про відмивання грошей, що отримані від наркотиків» від 01.01.1995 р. В Україні кримінальну відповідальність за розміщення коштів, одержаних від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів встановлює спеціальна норма ст. 306 Кримінального кодексу України;

– боротьба з відмиванням «брудних» грошей відповідно до міжнародних вимог, зокрема Конвенції Ради Європи № 141 «Про відмивання, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності», що була прийнята на Страсбурзькій конференції у 1990 р. Згідно з нею злочинними визнаються дії, які пов'язані не лише із наркобізнесом, а й із іншими видами правопорушень, а саме: відмиванням доходів, одержаних незаконним шляхом; перетворенням або передачею права власності на доходи незаконного походження; приховуванням або маскуваням джерел доходів і їх місцезнаходження. Кабінет Міністрів України і НБУ (згідно з Постановою від 28.08.2001 р. № 1124) рекомендує органам виконавчої влади, банківським та іншим фінансовим установам керуватися у своїй діяльності Сорока рекомендаціями Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) та інших міжнародних організацій;

– активізація боротьби з економічною злочинністю згідно із статтями Кримінального кодексу України, зокрема ст. 209 «Легалізація (відмивання) коштів й іншого майна, одержаних злочинним шляхом»; міжнародне співробітництво в рамках виконання Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р., яка, зокрема, передбачає багатосторонній обмін інформацією про створення організованих груп для легалізації (відмивання) коштів і іншого майна, одержаних свідомо злочинним шляхом – від торгівлі наркотиками, зброєю, від занять гральним і наркобізнесом;

– протидія офшоризації (відпливу вітчизняного капіталу до низькоподаткових країн) на основі постійного моніторингу офшорних зон і схем проведення окремими банками операцій щодо переведення капіталу за межі країни. Однак цьому заважає затримка підписання Україною Багатосторонньої конвенції щодо протидії розмивання оподаткованої бази й виведення прибутку з-під оподаткування (BEPS) від 07.06.2017 р., що грозить їй попаданням у «чорний список» офшорних країн (за класифікацією ОЕСР) і санкціями із серії FATF: за невиконання мінімального пакету вимог конвенції. А взагалі незрозуміло, як в Україні можна досягти успіху в деофшоризації економіки, якщо є обґрунтовані підозри щодо виведення коштів у кіпрські, панамські й інші офшори представниками владної верхівки;

– розбудова ефективної системи повернення з-за кордону коштів та активів, одержаних злочинним шляхом унаслідок операцій із легалізації (відмивання) коштів і фінансування тероризму;

– узгодження повноважень і контрольно-ревізійних функцій (зокрема на законодавчому рівні) і налагодження ефективної роботи Державної фіскальної служби України, Державної служби фінансового моніторингу, Державної аудиторської служби України, Національного агентства України з питань виявлення, розшуку й управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, правоохоронних органів (Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ, Національного бюро розслідувань, Генеральної Прокуратури) у сфері походження та легалізації тіньових капіталів, подолання рейдерства, виконання судових рішень тощо;

– реформування національної системи бухгалтерської і статистичної звітності відповідно до стандартів розвинених країн із метою визначення реальних обсягів тіньової економіки в розрізі офіційної, неофіційної та кримінальної тіньової діяльності (зокрема на основі кіберзлочинності).

До суміжних заходів реформи з детінізації української економіки належить ще ширше коло заходів, але вони стосуються переважно неофіційної і меншою мірою офіційної та кримінальної тіньової економіки. Так, детінізації економіки мають сприяти заходи щодо покращення законодавчого забезпечення у сфері відносин власності та проведення реформи з управління державною власністю. Зокрема, для встановлення реальних власників активів і доходів від них Верховна Рада України в жовтні 2014 р. прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення кінцевих вигодонабувачів юридичних осіб і публічних діячів». Цей закон зобов'язує компанії в країні подати відомості до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань про кінцевих бенефіціарних власників. Однак станом на початок 2018 р. в Україні 16743 компанії не розкрили інформацію про своїх кінцевих власників, хоча були зобов'язані оприлюднити їх ще у 2015 р. [4].

Важливим заходом щодо доведення законності набуття майна й одержання доходів чиновниками є впровадження перевірок е-деклараций. На жаль, Національним агентством із питань запобігання корупції система таких перевірок майже повністю провалена. До того ж, агентство 8 грудня 2017 р. внесло роз'яснення, за яким Національне антикорупційне бюро України може розслідувати незаконне збагачення лише після відповідного висновку агентства. Таким чином, у зоні недосяжності опинилися факти незаконного збагачення багатьох топ-чиновників, що вже стало однією з причин у відмові Євросоюзом надання Україні фінансової допомоги в розмірі 600 млн євро. Ми також не бачимо об'єктивних підстав для запровадження т. зв. «нульових декларацій», що передбачають легалізацію незаконно здобутих статків. Тому цілком логічним є те, що відповідний законопроект (№ 7499 від 18.01.2018 р.), поданий у Верховну Раду, був відкликаний.

Детінізації економіки сприятиме низка заходів у межах проведення антикорупційної реформи. Серйозний удар по корупції, тіньових схемах було нанесено запровадженням у лютому 2015 р. електронної

системи публічних закупівель ProZorro (згідно із Законом України «Про публічні закупівлі»). Ця система передбачає вісім типів публічних закупівель вартістю понад 50 тис. грн. До її впровадження збитки, що наносилися державі через корупційні оборудки, становили 10–15% (35–53 млрд грн) видаткової частини держбюджету щорічно [5, с. 2]. Але й нинішня система публічних закупівель не позбавлена «вузьких місць», хоча б тому, що умови конкурсів і тендерної документації часто розробляють під конкретні фірми. Так, викликають запитання факти виграшу компаніями братів Дубневичів мільярдних контрактів для «Укразалізниці». А для державних підприємств взагалі передбачена серйозна «лазівка» – невідпадання під дію Закону «Про публічні закупівлі», а значить проведення таких закупівель поза системою ProZorro.

Детінізації економіки (в контексті кримінального права) сприяє дотримання норм Конвенції ООН проти корупції від 31.10.2003 р., ратифікованої Законом України № 251-V від 18.10.2006 р. Конвенція передбачає запобігання корупції, враховуючи внутрішнє та зовнішнє одержання хабара, привласнення, торгівлю з пов'язаними особами та відмивання коштів. Вона посилює міжнародне співробітництво у сфері розслідування злочинів і надає ефективні юридичні механізми щодо повернення активів, технічної допомоги й обміну інформацією. Стаття 20 Конвенції вимагає від країн-учасниць криміналізації незаконного збагачення, що визначається як значне перевищення активами посадовця його законних доходів, яке він не може пояснити.

Реформа з дерегуляції, що передбачає реальне і радикальне спрощення погоджувальних і дозвільних процедур щодо здійснення підприємницької діяльності, зокрема в інноваційній сфері, одним із ключових пріоритетів має звільнення бізнесу від неадекватної опіки чиновників, хабарництва тощо.

Для детінізації економіки важливим є й те, що в межах проведення грошово-кредитної реформи комерційні банки з 2017 р. стали перевіряти джерела походження коштів фізичних осіб під час купівлі товарів, вартість яких перевищує певну заздалегідь визначену суму, передусім, житла, земельних ділянок, транспортних засобів і предметів розкоші. Значну масу готівки з тіні виводять безготівкові операції. За даними Національного банку України (НБУ), їх кількість у 2017 р. зросла на 30%, а обсяг – на 40%. Детінізації економіки сприятиме й підвищення прозорості в діяльності НБУ, зокрема щодо встановлення облікової ставки, розмірів рефінансування комерційних банків, валютного курсу, гарантування збереження вкладів фізичних і юридичних осіб, визначення статусу криптовалюти тощо.

Важливим інструментом подолання «тіней» в економіці вже в найближче десятиліття стануть інформаційні технології у фінансовій сфері, наприклад, блокчейн. Ця технологія дає можливість створити розподілену систему, що фіксує всі транзакції, які були в ній зроблені, і що не дає можливості ніяким чином її змінити або сфальсифікувати без згоди великої кількості учасників системи. Система не керується з одного місця, в ній немає головних. Таким чином, злодійство, кумівство, відкати, підробки і створення «потьомкінських сіл» (показухи, окомилування) стануть непотрібними, тому що система все фіксує і її неможливо обвести [6].

Скороченню рівня тінізації економіки, безумовно, сприяють заходи податкової реформи, зокрема щодо зниження з грудня 2015 р. ставки ЄСВ до 22% і скасуванням ЄСВ, що утримується із заробітної плати працівників (фізичних осіб). Детінізації економіки, на нашу думку, сприятиме й відміна спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого підприємництва та запровадження ефективного адміністрування податків, зокрема ПДВ, із використанням інформаційних систем. Особливо важливе значення має недопущення т. зв. скруток. Із цією метою Законом № 1797-VIII від 21.12.2016 р. «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні» передбачена перевірка руху ПДВ за всіма ланцюжках поставок товарів і послуг. Зокрема, законом передбачено механізм зупинки реєстрації податкової накладної / розрахунку коригування (ПН / РК) у Єдиному реєстрі податкових накладних (за моніторингом відповідності ПН / РК критеріям ступеня ризиків). Хоча в українських реаліях, коли немає захисту податкових баз і належної відповідальності посадових осіб контролюючих органів, ризик необґрунтованої зупинки реєстрації ПН / РК є надто високим.

Реформа митної служби передбачає ряд заходів, що мають на меті скорочення на системній основі правопорушень у сфері зовнішньоекономічної діяльності – через упровадження європейських стандартів технічного оснащення митних постів, окремих контрольно-пропускних пунктів, проведення комплексних оперативно-профілактичних операцій тощо.

Передбачалося, що реформа трудових відносин, яка одним із важливих заходів має підняття мінімального розміру заробітної плати (у грудні 2017 р. – удвічі, а потім ще більше), зменшить частку тіньової зайнятості, однак на практиці цього не відбулося. Тому проблема легалізації зайнятості, посилення відповідальності за ухилення від оформлення трудових відносин, особливо у зв'язку зі значним дефіцитом Пенсійного фонду, залишається винятково важливою. На думку Ю. Харазішвілі, знижувати рівень тіньової зайнятості необхідно на основі законодавчого підвищення частки оплати праці у випуску продукції (до рівня економічно розвинутих країн) [7, с. 42]. Проте це потрібно здійснювати одночасно із викорененням корупції, зниженням податків і перерозподілом соціальної відповідальності між державою та бізнесом.

Висновки. Отже, щоб реформі з детінізації економіки надати додаткових імпульсів, її слід визнати на офіційному рівні та віднести до числа пріоритетних. Далі потрібно визначитися із комплексом відповідних заходів, як спеціальних, так і суміжних, що проводяться чи мають проводитися в межах інших реформ. Комплекс таких заходів (у першому наближенні) визначено вище. Його реалізація сприятиме не лише легалізації капіталу, формуванню конкурентного ринкового середовища, зростанню й підвищенню конкурентоспроможності української економіки, а й демократизації українського суспільства, усуненню реальних загроз економічній, як і загалом національній, безпеці держави.

Література:

1. Сото Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире / Эрнандо де Сото ; пер. с англ. Б. Пинскер. М. : Catallaxy, 1995. 320 с. URL: https://www.e-reading.club/bookreader.php/53846/De_Soto_-_Inoy_put.html (дата звернення: 09.02.2018).
2. Бойко Г. Ф., Дулеба Н. В., Левицька І. О. Тіньова економіка та її вплив на економічну безпеку країни. *Вісник Національного транспортного університету*. 2014. № 30. Ч. 2 : Серія «Економічні науки». С. 177-182.
3. Medina L., Schneider F. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? IMF Working Papers. 2018. 24 January. URL: <http://www.imf.org/en/publications/wp/issues/2018/01/25/shadow-economies-around-the-world-what-did-we-learn-over-the-last-20-years-45583> (дата звернення: 06.02.2018).
4. В Україні більше 16 тисяч компаній не повідомили про своїх власників / *УНІАН*. 2018. 6 лютого. URL: <https://economics.unian.ua/other/2386231-v-ukrajini-bilshe-16-tisyach-kompaniy-ne-povidomili-pro-svojih-vlasnikiv.html> (дата звернення: 01.02.2018).
5. Бочі А., Поворозник В. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання. Міжнародний центр перспективних досліджень. К., 2014. 7 с. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf (дата звернення: 04.02.2018).
6. Кенигштейн И. Украинскую коррупцию уничтожат технологии. *Facenews*. 2017. 29 декабря. URL: <https://www.facenews.ua/columns/2017/318469/> (дата звернення: 05.02.2018).
7. Харазішвілі Ю. М. Світло і тінь економіки України: резерви зростання та модернізації. *Економіка України*. 2017. № 4. С. 22–45.